ҺҮСЕЈН ҺҮСЕЈНЗАДӘ
ТОРПАГ
ЕШГИ

С(Аз)
Һ95

ҺҮСЕЈН ҺҮСЕЈНЗАДӘ

ТОРПАГ ЕШГИ

96031

М. Ф. Ахундов адына
Азәрбајҹан Республика
КИТАБХАНАСЫ

АЗӘРБАЈҸАН
ДӨВЛӘТ НӘШРИЈЈАТЫ
БАКЫ—1964

Шаир Һүсејн Һүсејнзадә бу китабына Вәтән мәһәббәтиндән вә тәмиз севкидән бәһс едән ше'рләрини, һәмчинин «Үрәкләр бирләшәндә» поемасыны дахил етмишдир. Поемада М. Ф. Ахундовун һәјатынын 1834—1837-чи илләри гәләмә алынмышдыр. Онун Бакыхановла, Бестужев-Марлински вә Абовјанла достлуғу, Пушкинә, рус мәдәнијјәтинә мүнасибәти ајдын чизкиләрлә верилмишдир.

ТОРПАГ ЕШГИ

Сахла бу енишдә, сүрүчү гардаш,
Гој дүшүм машындан торпаг ешгинә.
Бир аз да јеријим мән јаваш-јаваш,
Әтрафы сејр едиб дујмаг ешгинә.

Көрүб-көтүрдүјүм чох аздыр һәлә,
Өмүр әманәтдир, вахт кәлиб чатыр.
Бир јовшан колунун гојнунда белә,
Нечә дејилмәмиш тәзә сөз јатыр.

О чүлјә адланан јағыш көлүндә
Чалханан газларын ләләји галмыш.
Тәкчә чејран дејил, Чејран чөлүндә
Илхыдан, сүрүдән, нахырдан даныш.

Өпсүн алнымызы ахшамын јели,
Бу доғма дүзләрин әвәзи вармы!
Сүр'әтлә ахса да һәјат ирәли,
Һәр јердән сүр'әтлә кечмәк олармы!

Машынла кәзирик араны-дағы,
Учуруг... кәнд-шәһәр архада галыр.
О јахын салса да бизә узағы,
Бә'зән дә, јахыны чох узаг салыр.

О сүзүр торпағын үстүндә гуштәк,
Билмирсән көј чәмән, јашыл бағ нәдир.
Каһ елә өтүр ки, дујмајыр үрәк
Сәрин мешә нәдир, буз булаг нәдир.

Адам таныјырам арамызда мән—
Јағышда исланыб, гарда батмајыб.
Әли дәмир рула дәјдији күндән,
Ајағы узаныб јерә чатмајыб.

Нә гәдәр машына ујса да инсан,
Тәкчә асфалт јолу тутуб галмасын.
Бизә узаглары јахынлашдыран
Бизи јахынлардан узаг салмасын.

ВӘТӘН ДЕМӘКДӘН

Дүзләр баһар фәсли ал кејинәндә
Сөзләр өз-өзүнә ахыр үрәкдән.
Јенә ахшам-сабаһ сазым динәндә,
Билин, дојмамышам Вәтән демәкдән!

Әзәлдән вурулуб ана торпаға
Мин дәстә бағладым күлдән, чичәкдән.
Өтәндә бүлбүллә габаг-габаға
Билин, дојмамышам Вәтән демәкдән.

Гарышсын нәфәсим сәрин јелләрә,
Алын сорағымы әсән күләкдән.
Сәсим јајылдыгча доғма елләрә,
Билин, дојмамышам Вәтән демәкдән!

ГОЧА ХИДМӘТЧИ

Арыг бир кишиjди—гывраг, меһрибан,
Хәтри һамы үчүн чох әзиз иди.
Мәктәбә кедирдим, jашым о заман
Jа jедди оларды, jа сәккиз иди.

Кичик кәнд мәктәби, jолун гырағы,
Ағачлар һәjәтә көлкә салырды.
Үфүг гызаранда, һәр сәһәр чағы
О гоча хидмәтчи зәнки чалырды.

Гапыjа гачырдыг икибир, үчбир,
Дост досту тапырды, jолдаш jолдашы.
Зәнк нә зәнк... дирәкдән асылмыш дәмир,
Бир дә jумруг боjда гара чаj дашы.

Синифә долурдуг о чалынынча...
Арзулар гоjнунда бәсләди бизи.
Адыны jазмағы билмәjән гоча
Китабдан китаба сәсләди бизи.

БУЛАГ

Jол гырағында булаг
Сызыр гаjа дөшүндән;
Бир тәрәфи — ағачлыг,
Бир тәрәфи — көj чәмән.

Бурда аjаг сахлаjыр
Һәр күн нә гәдәр инсан,
Кимсәдән хәбәр алмыр:
— Нәчисән?
— Һаралысан?

Һамы үчүн севимли,
Һамы үчүн сәриндир.
Тәбиәт — дуjанларын,
Булаг — ичәнләриндир.

ИКИ АНА

Јатагда титрәјиб әсән хәстәнин
Јериди үстүнә амансыз әҹәл.
Достлар үмидини кәсән хәстәнин
Јохлады нәбзини гүдрәтли бир әл.

Һәм сүр'әт лазымдыр, һәм дә еһтијат,
Јүз иллик јол кедир фүрсәт бир ана.
Ҹәррaһ бычағына бағлыдыр һәјат,
Һәким дә анадыр, хәстә дә ана.

Дөзмәк чәтин дејил гыш фәсли дағда,
Јоллары гар тутуб, туфан бағласа.
Ким дөзәр, бир ушаг сојуг отагда
«Анам һарда галды?!» дејиб ағласа...

Әгрәбләр доланды башы әјә-әјә,
Өлүмлә чарпышмаг көр нә демәкдир...
Инсан үрәјини јарыб тикмәјә,
Инсанда нә бојда үрәк кәрәкдир!

Дәрир нәфәсини кәнч һәким артыг,
Хәстә шәфа тапыр, көзләр ачылыр.
Чәкилиб кетмәмиш чөлдә гаранлыг,
Бир өмрүн үзүнә сәһәр ачылыр.

Мәһәббәт јурд салыб јашар дәриндә—
Бахыр ики ана сакит отагда.
Онларын көрүшән нәзәрләриндә
Күлүб шадланырды ики ушаг да.

ЛЕНИН

О, дүнјаја кәләндә
јаз иди, баһар иди,
Үрәкләрдә һөкм едән
гыш иди, јанвар иди.
О, дүнјадан кедәндә
гыш иди, јанвар иди,
Үрәкләрдә һөкм едән
јаз иди, баһар иди.
Тарихләрә нәзәр сал,
көр нәләр етди Ленин —
Азадлыг баһарыны
јер үзүнә әбәди
бәхш едиб кетди Ленин!

ОЧАГ

Бу јер һаман јердир, ај дост, бир дә бах,
Кәзир додагларда сөзү-сөһбәти.
Иличин әлилә алышан очаг
Бурда һүчум чәкиб боғду зүлмәти.

Әтрафы бәзәјән гығылчымлары
Јохсул дахмаларын чырағы олду.
Гачырыб сојуғу, әридиб гары
Мин кәндин, шәһәрин очағы олду.

Јенә шө'ләләниб о очаг јаныр
Хошбәхт нәсилләрин күләи үзүндә.
Онун истисилә галхыб бојланыр
Азадлыг күнәши дүнја үзүндә.

Разлив, 1963

293 НӨМРӘЛИ ПАРОВОЗ

Финландија вағзалы,
Гәдим, кичик паровоз
дүшүндүрүр һәр кәси;
Ики јүз дохсан үчдүр
үзәриндә нөмрәси.
Артыг нә машинист вар,
Нә дә ки, архасынча
дүзүлүб зәнчир кими
Шүтүјән вагонлары,
јола салыб онлары—
Полад релсә мыхланан
тәкәрләр үзәриндә
өзү тәкчә динчәлир.
Инсанлар һәр тәрәфдән
ахыб көрүшә кәлир.
Кәлирләр һинд елиндән,
узаг Әрәбистандан,
Африкадан,
Ирандан.
Чех кәлир,
алман кәлир;
Елә бил далға-далға,
сонсуз бир үмман кәлир.
Көрүшүрләр — ән јахын
достла көрүшән кими.
Тарих китабларындан
бизә бәлли дејилми
Он једдинчи илин сәрт,
ағыр дәгигәләри,
Владимир Иличин
Финландија сәфәри.

Вахт чәтин,
Күндән-күнә
ағырлашыр вәзијјәт;
Һакимијјәт башында
Мүвәггәти һөкумәт.
Јалтаглар солда, сағда,
Адам вар, нә вечинә
гара олсун,
ағ олсун—
Истәр күндә јүз дәфә
дүнја баш-ајаг олсун.
Арағыны вер анчаг,
«кет!» десән — јүјүрәчәк,
«дур!» десән — дајаначаг.
Аз дејил беләләри,
Ленини ахтарырлар
дүшүб әлдән-ајагдан;
Сорушурлар јахындан,
сорушурлар узагдан.
Јохлајырлар һәр јери,
пусурлар кечә-күндүз
евләри, ешикләри.
Разливдәдир о даһи,
«Дөвләт вә ингилаб»ы
битирмәјә тәләсир.
Јел галхыр,
күләк әсир.
О чәкир планыны
кәләчәк дөјүшләрин,
даһа бөјүк ишләрин.
Фәһлә Јемелјановдур
Кешијиндә дајанан;
јох, јох, ону горујур
елә бил бүтүн чаһан!
Лакин јенә кәркиндир
әзәлкитәк вәзијјәт,
Һакимијјәт башында
Мүвәггәти һөкумәт.
Ахтарыш давам едир...
Илич бу паровозла
бир ахшам чағы кизли

Очагчы палтарында
Финландијаја кедир.
О гәдәр чәкмәјир ки,
октјабр күнләри
Һәмин бу паровозла
јенә гајыдыр кери.
Гәдим, кичик паровоз
дүшүндүрүр һәр кәси;
Ики јүз дохсан үчдүр
үзәриндә нөмрәси.
Вурушмалар гызанда
Ән горхулу бир анда
Иличин һәјатынын
дајанды кешијиндә;
Одур динчәлир бу күн
Доғма Ленинградда—
Ингилаб бешијиндә!

СОН ГАР ТОПАСЫ

Бир дөшдә гар топасы...
Көмкөјдүр сағы, солу;
Тәкчә өзү ағарыр
Һара бахсан күл, чичәк...
Галхыр тәзәләри дә,
Гышын кәсилиб јолу.

Гар алтында нә чығыр,
Нә дә ки, бир из галыб,—
Сојуг үзүб элини
Сон гар мүһасирәдә
Јаман көмәксиз галыб.

Истидән ағладыгча
Бир-биринә гарышыр
Дамчылар јанағында.
Ениб суја гарышыр,
Галхыб бухара дөнүр
Көзүмүн габағында.

Дүшүндүкчә бир арзу
Дилләндирир гәлбими:
О күн олсун дүнјада
Сон топун сон күлләси
Әријиб јоха чыхсын
Баһарын нәфәсилә
Әријән сон гар кими.

ДАҒ КӘНДИ

Кәндин ортасында ајаг сахлајыб
Бахыб дүшүнүрәм һеј дәрин-дәрин.
Һөрүмчәк тор гуруб, јува бағлајыб
Дағылмыш күнчүндә учуг евләрин.

Гочалар дајаныб јол гырағында,
Нә чаван көрүнүр, нә ушаг галыб.
Вәһши отлар битиб мејвә бағында,
Ијирми бинадан бири сағ галыб.

Һаны кәл-котүрү, фиравапдығы,
Тәнһалыг јүкүмү үстүнә дүшүб?
Кол-кос ичиндәки гәбристанлығы
Јағышдан, јағмурдан нә күнә дүшүб!

Дөјүр гапылары ахшам күләји,
Позулуб чығырлар, силиниб изләр.
Дам вар ки, титрәјән ахыр дирәји
Чәнәдә лахлајан сон дишә бәнзәр.

Лакин тәбиәтин зијнәтинә бах:
Чајлар, шәлаләләр, сәрин булаглар...
Торпағын күчүнә, гүдрәтинә бах,
Бир гарыш отлағы бир сүрү сахлар!

Гарталлар һавада шығыјыр јенә,
Сулары дәрмандыр илк күндән бәри.
Гајалар белиндән чијин-чијинә
Бојланыр үзүнә дағ кечиләри.

Мешәләр гәрг олуб күлә, күллүјә,
Ајлы кечәләри сәссиз-сәмирсиз...
Бәс нәдән көз јумуб бу көзәллијә
Бируч дан шәһәрә ахышырыг биз.

Нәдән јајылмасын чөлә, чәмәнә
Кәнчләрин гәлбачан меһрибан сәси?!
Нәдән һәсрәт галсын кедиб-кәләнә
Мәғрур палыдларын сәрин көлкәси!

Нә үчүн машынлар кәлиб чатмасын,
Китаб, китабхана һаны бу јердә?!
Нәдән чохалмасын, нәдән артмасын
Илич лампасынын саны бу јердә?!

Биз ки, бој атырыг өтдүкчә илләр,
Тарих шаһидидир бу һәгигәтин.
Бәс нијә дујмасын бурда нәсилләр
Исти нәфәсини мәдәнијјәтин?!

Нечә бу ағрыны салмајым јада,
Доғма овлаглара гыјмаг олармы.
Дүзләрдә јашамаг асан олса да,
Дағлары инсансыз гојмаг олармы?!

96031

ГЫШ БИР ТӘРӘФДӘДИР, ЈАЗ БИР ТӘРӘФДӘ

Шаир достум
Гасым Гасымзадәјә
итһаф едирәм

Мартын синәсиндән үч һәфтә гопду—
Чох бир тәрәфдәдир, аз бир тәрәфдә.
Күнәш дә бојланды, күләк дә гопду,
Гыш бир тәрәфдәдир, јаз бир тәрәфдә.

Кедирәм, гаршымда әтирли чөлләр,
Ағ гарын јериндә ағ тәзә күлләр.
Сағымда гајалар, солумда көлләр,
Кәклик бир тәрәфдә, газ бир тәрәфдә.

Гартал көј үзүндә ганад сахласын,
Гызлар бәнөвшәдән дәстә бағласын.
Вәтән һавасыјла чошуб чағласын
Бүлбүл бир тәрәфдә, саз бир тәрәфдә.

21 март, 1964

М. Ф. Ахундов адына
Азәрбајҹан Республика
КИТАБХАНАСЫ

ТОПУМ ДӘНИЗДӘ ГАЛДЫ

Топум дүнән дәниздә
Әлимдән чыхды мәним.
Далғалар елә бил ки,
Гәлбими сыхды мәним.

Күләк дә бирдән әсди,
Чошду-дашды далғалар.
Јахынлашды далғалар.
Узаглашды далғалар.

Сулар кәсди араны,
Кедиб тута билмәдим.
Нә гәдәр үздүмсә дә,
Ахыр чата билмәдим.

Бојландым архасынча,
Галдым кәдәр ичиндә.
Итди көј рәнкли топум
Ағ көпүкләр ичиндә.

Бәлкә һәлә дә үзүр,
Бәлкә дә әлә кечиб?
Бәлкә сәссиз-сәмирсиз
Башга саһилә кечиб?

Бәлкә ачыб ағзыны,
Балыглар удуб ону?

Бәлкә дә балыгчылар
Тор атыб тутуб ону?

Кетди, кәлмәди топум,
Јаман сызлатды мәни.
Гуруда достум иди,
Дәниздә атды мәни.

САЈАТ НОВАЈА

О јенә дирилдир, өтән каманы
Мин сазлы-сөһбәтли елә бәнзәјир.
Үрәк сәринләдән дадлы сөзләри
Әтирли, ләчәкли күлә бәнзәјир.

Кәзди Сајат Нова һәр сәһәр-ахшам,
Каһ јанды, каһ сөндү көзләриндә шам.
Чошуб чағлајанда синәдә илһам,
Дағларда сәсләнән јелә бәнзәјир.

Јајылыб шөһрәти шәһәрә-кәндә,
Онун гүдрәтинә һејранам мән дә.
Үч дилдә саз тутуб ше'р дејәндә
Үч гәлби бағлајан телә бәнзәјир!

БАҺАР НӘҒМӘСИ

Ашыб гарлы дағлары,
Кәлир бәзәкли баһар.
Синәси гызылкүллү,
Гојну чичәкли баһар.

Гучур јамачы-јалы,
Ачыр мин тәзә халы,
Көј дөшлү, зәр јахалы,
Гызыл этәкли баһар.

Гушлар верир хәбәри,
Кәзир кәнди, шәһәри,
Дөјүр пәнчәрәләри
Сәрин күләкли баһар.

От галхыб дизә чыхыр,
Һәр нә вар үзә чыхыр,
Машынла дүзә чыхыр
Дәмир биләкли баһар.

Чана кәлир чөл-бајыр,
Чәмәнләр этир јајыр,
Аләмә нур пајлајыр
Күнәш үрәкли баһар

ИЛК СЕВКИ

Мәктәбдә көрүрдүм ону һәр сәһәр
Аҝ-јашыл кејимли гызлар ичиндә.
Баханлар астача сөјләјирдиләр:
«Бир тәзә гөнчәдир күлзар ичиндә!»

Раһатлыг билмәздим ушаглыгда мән,
Өзүмү ағача, даша чалардым.
Лакин о, јанымдан кәлиб кечәркән
Јеримдә буз кими донуб галардым.

Дәрк едән јох иди бир нәфәр бизи,
Кизли дүшүнәрдим, кизли јанардым.
Онлара узанан чығыры, изи
Дүнјанын ән кениш јолу санардым.

Әтрафы ијдәли, бөјүртиканли,
Үзү күндоғана евләри варды.
Мәнә бу кичик ев тәр јасәмәнли
Нәһәнк бичалары хатырладарды.

Ахыр баша варды тәһсил илләри,
Чыхдыг бир ахшам да сон имтаһандан.
Бир дә көрүшмәдик о күндән бәри,
Бә'зән тапдығыны итирир инсан!

Илк ешгим јуху тәк чәкилди көјә,
Көнлүмүн сазында инләди бир сим.
Бәлкә дә даһа чох севирдим дејә
Бир дәфә «севирәм» дејә билмәдим.

ХАТЫРЛА МӘНИ

(нәғмә)

Севирәм чәмәндә күлү-чичәји,
Кәләндә илк баһар хатырла мәни!
Өпсүн алынлары дағлар күләји,
Күләндә рузикар хатырла мәни!

Торпағы бәзәсин бәнөвшә, нәркиз,
Руһума доғмадыр һәр чығыр, һәр из.
Кениш синәсини ачсын көј дәниз,
Динәндә далғалар хатырла мәни!

Фәсилләр доланыб, өтдүкчә заман,
Вахт олур, һәјатда дәјишир инсан.
Мән сәни унудан дејиләм, инан,
Сән дә, еј көзәл јар, хатырла мәни!

ҮРӘЈИМИН СОРАҒЫНЫ

(нәғмә)

Дан сөкүлдү, гызартылар
Алды көјүн јанағыны.
Елә бил ки, кениш чөлләр
Ачды она гучағыны.

Арзу ширин, өмүр дадлы,
Дујғуларым гол-ганадлы.
Фикрим кәзди бағ-бағатлы
Ана Күрүн гырағыны.

Бүлбүл учмаз будағындан,
Гартал кечмәз овлағындан.
Алын Вәтән торпағындан
Үрәјимин сорағыны!

ИКИ АД ЈАЗЫЛСЫН

(«Сән мәнимлә кет» ше'ринә чаваб)

Дејирсән:—Бир вурур һәр вахт гәлбимиз
Дәрја кәнарында, чешмә башында.
Бахыб сејрә далдыг өтән гушлары,
Динләдик сәсини јар-јолдашын да.

Каһ севинч көлүндә гол-ганад атдыг,
Каһ батыб исландыг гәм јағышында.
О вахт да сәнинлә көчәчәјәм мән,
Ики ад јазылсын бир башдашында.

ИНЧИЈӘРӘМ МӘН

Јаз фәсли чәмәндә үзүн күлмәсә,
Һәр күлдән, чичәкдән инчијәрәм мән!
Азча јанағынын рәнки дәјишсә,
Бу чәндән, чисәкдән инчијәрәм мән!

Долан, кәз елләри чаван јашында,
Јанында чәм олсун јар-јолдашын да.
Дағылса телләрин булаг башында,
Дағларда күләкдән инчијәрәм мән!

Һәм севинч көрмүшәм јолунда, һәм гәм.
Јүз дәфә һөкмүнү дәјишиб аләм.
Арабир јанылыб, хәтринә дәјсәм,
Синәмдә үрәкдән инчијәрәм мән!

СӘНИН ЈАШЫЛ КӨЗЛӘРИН...

Чох севирәм јашылы,
О, баһарын рәнкидир.
Будаглары бәзәјән
Јарпагларын рәнкидир.

Сәнин јашыл көзләрин
Ешгимдир, вүгарымдыр.
Әбәди кәнчлијимдир,
Позулмаз илгарымдыр.

СӘН МӘНИ КӨЗЛӘЈИРСӘН

Дан сөкүлүр узагда—
        сән мәни көзләјирсән.
Бүлбүл өтүр будагда—
        сән мәни көзләјирсән.
Јел вурур, күләк әсир—
        сән мәни көзләјирсән.
Чән өтүр, јағыш кәсир—
        сән мәни көзләјирсән.
Гар гаралыр узагда—
        сән мәни көзләјирсән.
Бүлбүл сусур будагда—
        сән мәни көзләјирсән.

ТАПАРАМ СӘНИ

Десәләр: көјдәсән, улдузун, ајын
Чыхарам сејринә, тапарам сәни!
Десәләр, судасан, әлли-ајаглы
Чумарам дәринә, тапарам сәни!

Десәләр: тапылмаз, кәзмә һеч јаны,
Ону нишан верән бир нәфәр һаны.
Мешәни, чәмәни, дағы, араны
Гатыб бир-биринә, тапарам сәни!

Өмрүн сарајыны илләр сөксә дә,
Гочалыг белими әјиб бүксә дә,
Инан, көзләримә зүлмәт чөксә дә,
Дөвр едиб, мән јенә тапарам сәни!

ҺАРДАДЫР?..

Јарыб булудлары чыхды бир анда,
Үркүб дағ кечиси мешәјә дөндү.
Гартал ганадыны кениш ачанда
Санки Шаһ дағында бир шаһ көрүндү

Гајытдыг, архада галды думан-чән,
Фикрим о мөһтәшәм гајалардадыр;
Сорурам арабир өзүм-өзүмдән:
Көрәсән, о гартал инди һардадыр?!.

ИНЧИМӘ МЕШӘДӘН, ИНЧИМӘ МӘНДӘН

Ағачлар гарышыг, јарпаглар галын,
Әлә-ајаға да тохунур тикән.
Сөјлә, нәдән белә дәјишди һалын?
Инчимә мешәдән, инчимә мәндән.

Көрдүјүн дүз јоллар бурада јохдур,
Күсүб әбәс јерә килејләнмә сән.
Јағыш тәзә кечиб, һава сојугдур,
Инчимә мешәдән, инчимә мәндән...

СӘНДӘН СӨЗ АЧЫР

(нәғмә)

Јолуну көзләрәм сәһәр чағында,
Кәздијим ојлаглар сәндән сөз ачыр.
Сәфалы дүзләрә јарашыг верән
Чичәкләр, јарпаглар сәндән сөз ачыр.

Улдузлу кечәдә, күнәшли күндә
Чыхмаз хәјалымдан о күлүшүн дә.
Гајалар гојнунда, дағлар дөшүндә
Гајнајан булаглар сәндән сөз ачыр.

Еј өмрүм шөһрәти, өмрүм новрағы,
Бәзә өз әлинлә бизим отағы.
Доғма кәндимиздә һәр ахшам чағы
Алышан чыраглар сәндән сөз ачыр.

ЧЕЈРАНЧӨЛ

Дağа-даша чөкдү булуд,
Вар-јохуну төкдү булуд,
Көлмәчәләр көлә дөнүб,
Мешәләрин чајына бах.
Кечә јағыр, күндүз јағыр,
Јазын орта ајына бах.

Ким ешидиб индијәдәк—
Бу гәдәр јағыш олубдур.
Нә белә баһар көрүнүб,
Нә дә белә гыш олубдур?!

Һәр нә варса үзә чыхыб,
Гызыл лалә дизә чыхыб,
Боз тәпәләр көј чухалы,
Сал гајалар јашыл кејиб.
Елә бил ки, көјләр јерә
Чичәк сәпиб, күл әләјиб,
Јарпаг динир, от данышыр
Тәбиәтин нәғмәсиндә;
Мин бағчанын әтри кәзир
Дан јелинин нәфәсиндә.

Чејран чөлү овлағымдыр,
Мәним доғма торпағымдыр;
Вахт доланыр, тамам дејил
Башладығым китаб һәлә.
Гуртармајыб, габагдадыр
Сорғу-суал, чаваб һәлә.

Мүгəддəс бир аләми вар
Зəhмəт севəн hər инсанын.
Ады ше'рə таныш дејил
Бурда нечə гəhрəманын.
Думан кечир јаваш-јаваш,
Əјнимдə боз, сојуг плаш;
Ајағымда резин чəкмə,
Үз тутурам Күрə сары.
Јара-јара синəјəдəк
Галхан күчлү, сых отлары.
Нə јухум вар, нə гəрарым,
hər шеј мəни валеh едир.
Тəлəсимəк зијанса да,
Кечикмəјин хејри надир!..

Шорсуја* јанашынча
        Чыхыр гаршыма бу ан
Башдан-ајаға гəдəр
Тоз-торпаға буланмыш
        Орта бојлу бир оғлан.
Əјлəшиб динчин алыр.
        Јанында күлүнк, бычаг.
Ондан азча аралы
Парча-парча гајалар,
        Гат-гат газылы торпаг.
Салам вериб дурурам,
        Галхыр ајаға бу дəм.
Көз-көзə саташынча
Аныб өтəн достлуғу—
        О күлүр, мəн күлүрəм.
Хатирəлəр бир анлыг
        Фикрими чəкир кери.
Хəјалдан силинəрми
Јатагхана јолдашы,
        Али мəктəб иллəри.
— Сəн hара, бура hара?
    — Өзүн даныш көрəк бир.
Илин бу вə'дəсиндə
Нечə чыхыб растыма
        Чејран чөлүндə шаир?

* Чејран чөлүндə јер адыдыр.

— Нечə, шаир кəзмəјир?..
        Елə зəнн етмə ки, сəн
Јалныз археологдур
Дағлары бир-бир едиб,
        Чөлдə-дүздə əллəшəн.

Шаир кимдир həјатда?
        — Ана јурдун вурғуну!
Одур hеч вахт, гардашым,
Анчаг евдə-ешикдə
        Отуран билмə ону!
О да кəзиб долашыр,
        Дөзүр борана-гара,
Мəн өзүм дə дүшмəнəм—
Селдəн-судан кизлəниб,
        Сојүгдан горханлара.
Бу отун, бу јарпағын
        Əтрини дујмајан кəс,
Минбир китаб бағлајыб
Көзүнү кор етсə дə,
        Бир күн јашаја билмəз!
— Јох, зарафат елəдим,
        Ше'ријјəтдəн hалыјам.
Доғма елдəн-обадан
Азча аралы дүшсə
        Гурујуб кедəр илhам.
— Јахшы, тəзə нəјин вар?
        Бир ше'р оху көрəк.
Бу бəзəкли чөллəрин
Сејринə далан заман
        Чошмамыш олмаз үрəк!
— Доғрусу, хошдур инди
        Үлфəт гылмаг сəнинлə,
«Чејранчөл» əсəримдəн
«Баhарла сөhбəт» адлы
        Тəзə парчаны динлə:
...Дедим, Чејран чөлүнə
Хош кəлмисəн, ај баhар;
Нə көзəл гəдəмлəрин,
Нə шəн тəбиəтин вар.
Күлəндə—көзлəриндəн
Торпаға нур əлəнир.

Әтирләнир көј чәмән,
Ағачлар тәзәләнир.
Јашыл чуха кејимир
Сач дағы, Чобан дағы;
Тој евинә бәнзәјир
Чобанларын овлағы.
Әлләрин боз дүзләрә
Әлван халы тохујур,
Гушлар да мәчлис гуруб
Нәғмәсини охујур.
Анчаг сөјлә көрүм бир,
Нијә белә едирсән?!
Чејранчөлә тез кәлиб,
Тез дә көчүб кедирсән.
Баһар гымышыб деди:
«Билмирсәнми буну бәс?
Су илә ганадланан
Сусуз јүксәлә билмәз!
Су күчүнә аләми
Бәзәјирәм чичәклә.
Торпағы бәзәјирәм
Јерә су чиләмәклә.
Су күчүнә гурурам
Јувасыны гушларын.
Дәјиширәм һуснүнү
Дүзләрин, јохушларын.
Су күчүнә узаныр
Чајын, булағын өмрү.
Сары бүлбүлүн ешги,
Јашыл јарпағын өмрү.
Таблаја биләрәмми—
Дајағым су олмаса?!
Башым од тутуб јаныр—
Ајағым су олмаса!
Су ахса кечә-күндүз,
Күләр көзүмдә аләм;
Тәкчә о заман сиздән
Ајры дүшә билмәрәм!»
Баһар деди, мән дедим
Инди сән даныш көрәк.
Нә арајыб тапмысан
Бурада индијәдәк...

Күлүмсәјәрәк достум
Үзүмә бахды јенә.
Рәнки солуб-дәјишмиш
Гәдим фил сүмүјүнү
Көстәрди бу дәм мәнә.

—Бах, бу көрдүјүн сүмүк
Билирсәнми һеч нәдир?
Бир вахт Чејран чөлүндә
Дәстә-дәстә јашајан
Филләрдән нишанәдир.

Кәздијим бу торпағын
Өз бөјүк тарихи вар.
Бурда дүшәркә салыб
Өмр етмиш заман-заман
Бизим улу бабалар.

Овчулугла кечәрмиш
Онларын гышы, јајы.
Фишәнкин горхусундан
Јыхылармыш јарғана
Марал, кәркәдән, ајы.

Кол-косла өртүлүјдү
Чејран чөлү о заман.
Бу көрдүјүн јерләри
Тутмушду нечә-нечә
Јағыш көлү о заман.

Тарих нәләр етмәди
Өтдүкчә ајлар-илләр,—
Бир-биринә гарышыб
Көрдүјүн чаја дөндү
Сајсыз-һесабсыз көлләр.

Күрүн дә китабыны
Варагласаг әкәр биз,
О да өз голларыјла
О көлләрин јанына
Кедиб чыхар, шүбһәсиз!

* *
*

— Мараглыдыр сөһбәтин,
Достума, — даныш! — дедим.
Отуруб динләдикчә
Һеј динләмәк истәдим.

Гәдим фил сүмүјүнү
Әлиндә тутуб бу ан,
Данышды, көзләриндә
Сонсуз севинч, һәјәчан.

— Қәсәмәнли бир гоча
Бир әфсанә сөјләди;
Бу торпагда әзәлләр
Бир нәһәнк вармыш, деди.

Кечә нәһәнкин башы
Улдуза тохунармыш,
Күндүз—гөвси-гүзеһдән
Ири кәмәри вармыш.

Ајағынын бирини
Сахлајанда Сач дағы,
Јајлачыгда* олармыш
Дүз икинчи ајағы.

Ағзыны ајыранда
Сүрүләри ударммыш.
Әл-үзүнү јујанда
Бир колу гурударммыш.

Чобан дағына вериб
Синәсини јананда,
Күрдән јүзчә сәнәк су
Сорармыш бирчә анда.

* Даг ады.

Аһ чәкәндә — дөрд јаны
Думан-чискин тутармыш,
Күнәшдән од кәтириб,
Јердә очаг чатармыш.

Қәсәмәнли гочанын
Сөјләдији әфсанә
Раһатлыг вермәјирди
Дүзү нә вахтдан мәнә.

Әфсанә архасында
Һәгигәт јашар,—дејә,
Башладым о замандан
Бу јерләри кәзмәјә.

Дүшүб әлдән-ајагдан
Чапдым дашы-торпағы;
Нәһајәт фил сүмүјү
Тапдым бу сәһәр чағы.

Динләдијим әфсанә
Демәк әбәс дејилмиш;
Инсанлары горхудан
О нәһәнк бу фил имиш.

Вәтәнин тарихини

Дәрк етмәк үчүн, гардаш,
Нә гәдәр гијмәтлидир
Ади сүмүк, кичик даш.

Бир мис парчасындакы
Јазынын ачдығы сирр
Алимләри мат гојуб,
Шаирләри диндирир.

Һејиф, һәлә бунлары
Дујмајан кәсләр дә вар.
Дејирләр архамызча:
«Даш-дәмир ахтаранлар...»

* *
*

Данышды, дојмадым һекајәтиндән,
Нә көзәл тәсадүф, нә ширин үлфәт!
Күчлүдүр күнәшин һәрарәтиндән
Торпаға мәһәббәт, инсана һөрмәт.

Дајаза-дәринә хәјал баш вурур,
Јаныб көзә дөнүр гәлб нечә јердә.
Һәлә тапылмамыш шәһәрләр дурур
Јер алтда кизләнән хәритәләрдә.

Һәлә нечә шәкил, нечә дә нахыш
Билмирик кимдәндир, билмирик нәдир.
Һәлә нечә китаб үзә чыхмамыш
Паслы дәмирләрин синәсиндәдир.

Кәлин сөһбәт ачаг абидәләрлә,
Орда нә дујғулар, нә сөзләр јатыр.
Хәрабә күнчүндә итән кәмәрлә
Нәғмәләр јох олур, нағыллар батыр.

Чошгун үмманын да, сакит көлүн дә
Сорушаг башындан кәлиб-кечәни.
Гәдим фил сүмүјү Чејран чөлүндә
Әсрдән-әсрә апарыр мәни.

Өјрәнмәк ешгилә үрәк јанмаса
Дүз дә гаршымызда јохуша бәнзәр.
Ше'ријјәт елмлә мајаланмаса
О, голсуз-ганадсыз бир гуша бәнзәр...

Гардаш, һәлә чохдур ачылмамыш сирр,
Ләнкимәк јарамаз, тәләсир заман.
Сән археологсан, мән исә шаир,
Сән дә ахтарансан, мән дә ахтаран!

1963

ЧЕЈРАНБАТАН

Көл көрмүшәм, сују дуру, ајна кими;
Саһилиндә көј чәмән көј чуна кими.
Көл көрмүшәм гарлы дағлар гучағында;
Һајлы-күјлү шәлаләләр сол-сағында.
Көл көрмүшәм, кешик чәкир шамлар она;
О, баһара зијнәт верир, баһар она,
Лакин мәнә даһа доғма, даһа әзиз
Бир көл вар ки, вурулмушуг һүснүнә биз!
Јашы аздыр, бир ушағын јашы гәдәр,
Дөврәсиндә тәзә-тәзә ачыр күлләр.
Бина тәзә, ағач тәзә, јер тәзәдир;
Өрдәкләрин јувасы да тәртәзәдир.
Тәзә-тәзә ләпәләнир Чејранбатан,
Маһныларда тәзә динир Чејранбатан.
Дағ гарындан су кәтирир Самур она.
Чешмәләрдән пај јетирир Самур она.
Саһилиндә дајанмышам бу ахшам тәк,
Бир синәдә мин ешг илә вурур үрәк.
Вәтән ешги, торпаг ешги көјдән дәрин;
Вај һалына ешги сөнүк кимсәләрин!
Чејранбатан дилә кәлир санки бу дәм,
Ләпәләрин нәғмәсини динләјирәм:

БИРИНЧИ ЛӘПӘ

Ахшам-сабаһ кәлир сәсим,
Динчәлмәјә јох һәвәсим,
        Адым ләпә, өзүм суjам;
Јерин-көјүн бәрәкәти,
        Тоз-торпағын арзусујам.

Кизләмирәм севинчими,
Дамлаларым инчи кими...
Ғураглығын дүшмәнијәм;
Зәһмәт севән елимизин
Бағчасыјам, чәмәнијәм.

ИКИНЧИ ЛӘПӘ

Дәрәләрдән кечә-кечә,
Јоллар-изләр сечә-сечә,
Кәлиб бурда тутдум гәрар.
Гој бәзәсин Абшерону
Сары армуд, гырмызы нар.

Көј кејинсин Гобу, Күздәк,
Тәзәләнсин дујан үрәк
Сарајын саф һавасыјла.
Хырдаланда кечәләсин
Ана чејран баласыјла.

Пиршағыда от јанмасын,
Бағлар барсыз дајанмасын.
Гојун-гузу бизә бахыр,—
Өрүш үчүн сүрүлмәсин
Ала сүрү, гызыл нахыр.

Сүзүлүрәм сәрин-сәрин,
Күлүр үзү шәһәрләрин,
Ичән дојмур ләззәтимдән.
Јүз-јүз евин чешмәсијәм
Сумгајытда, Бакыда мән!

Дуруб динләдикчә хош сәдалары,
Сабаһын әтрини дујдум индидән.
Әјилди гаршымда дурна гатары,
Бир тәрәф мешәлик, бир тәрәф чәмән.

Гарышыр Сумгајыт, Хырдалан, Бакы,
Евләр бир-биринә чаланыб кедир.
Күнбәкүн јүксәлиб, бој атан Бакы
Јашыллыг ичиндән бизә әл едир.

Бахыр пәнчәрәләр Чејранбатана,
Хәјала гәрг олуб рәссам гардашым.
Јүз ил дә, мин ил дә аздыр инсана
Бәзәниб күләндә торпағым-дашым!

Хәзәр дә тәрпәнир саһилә сары,
От әсир чичәклә күл арасында.
Доғма Абшеронда су каналлары
Көрүнүр дәнизлә көл арасында.

Ләпәләр галхдыгча сәринләшир чан,
Сусуз бир сөјүд дә битирмәк олмаз.
Бөјүк әмәлләрлә јашајан заман
Вахты әбәс јерә итирмәк олмаз.

Ағач ағач дејил јашыл кејмәсә!
Дүзләрә зинәтдир әкин, бичин дә!
Бирчә күн инсанын әли дәјмәсә—
Полад да пас атар тозун ичиндә!

Узансын бир даһа архлар-каналлар,
Гојмајын говрулуб јана торпағы!
Јарпаглар гызарыб, отлар саралыб,
Вахтсыз бојамасын гана торпағы!..

Јол боју алышан нурлу чырагла,
Көлкәдә гајнајан сәрин булагла,
Далғалы зәмијлә, мејвәли бағла
Кәтирин өмүрлүк чана торпағы!

Шәһәрләр салынсын зәһмәтимизлә,
Китаблар јазылсын сөһбәтимизлә.
Көјләрә учалдаг гүдрәтимизлә
Бу ана вәтәни, ана торпағы!

Фикрим бу јерләрдә долашмасајды
Раһатлыг билмәзди гәлбим бирчә ан.
Абшерон «су» дејиб дил ачмасајды
Бу гәдәр демәздим Чејранбатандан!

ҮРӘКЛӘР БИРЛӘШӘНДӘ

поема

(1834—1837-чи илләр)

Шималда Пушкинә атылды кү
Ҹәнубда Сәбуһи гана бојанды.

ПРОЛОГ

Баһар кәлир дағларын
Белиндән аша-аша,
Дүзләрдә, дәрәләрдә
Күкрәјиб даша-даша.
Көјдә ҹәни, чискини
Гова-гова кәлир о,
Дөнүб тәр бәнөвшәјә,
Јердә гары дәлир о.
Баһарын мин дону вар—
Јашыл, сары, гырмызы.
Бу ана тәбиәтин
Әлван кејимли гызы
Әтрини күлә вериб,
Истиси торпагдадыр;
Нәфәси дан јелиндә,
Нәғмәси додагдадыр.

Күнәшин јанағындан
Гызыл шәфәг сүзүлүр;
Бојланыр Сән'ан дағы,
Әзәлкитәк ахыр Күр.

Тифлис... көһнә гәбристан,
Нәләр кечир фикримдән;
Мүгәддәс бир мәзары
Дуруб сејр етдикчә мән.
Баһар динир, о сусур,
Јарама дуз басма кәл.
Онсуз да данышмајыб
Торпаг гәбир, даш һејкәл!
Намәрд өлүм һөкмүнү
Дәјишмәјиб һеч заман,
Јатыр Мирзә Фәтәли—
Јатыр бөјүк бир инсан.
Бахырам һејкәлинә,
Сөзүнү ахтарырам.
Илләрин архасындан
Өзүнү ахтарырам.
— Һаны, һаны?—дејирәм,
Чәкир нечә из мәни;
Апардыгча апарыр
Ҹошгун бир дәниз мәни.
Пајыз өтүр, гыш кечир,
Баһар галыр архада.
Күнләри јола салыб
Ајлар галыр архада.
Мин сәккиз јүз отуз дөрд!
Әл вериб көрүшүрәм,
Тифлисин пајыз чағы—
Сәбуһи һәјатындан
Башладығым китабын
Ачылыр илк варағы.

ТИФЛИС

Тифлис!.. гәдим шәһәр, мөһтәшәм шәһәр,
Илләрин сөһбәти бу торпагдадыр!
Ат чапыб, ох атан мәрд Горгасалын
Битмәз һекајәти бу торпагдадыр!

Тамара јатмады гылынч әлиндә,
Шота гәләм тутду доғма елиндә.
Әјилмәк билмәјән Таријелин дә,
Голунун гүввәти бу торпагдадыр!

Вахтсыз сачларына гонса да гыров,
Әсла сојумады көксүндә алов,
Бурда дәфн олунмуш Грибоједов,
Нинанын мөһнәти бу торпагдадыр!

Ачыгдыр сүфрәси башдан-бинадан,
Гүдси, Чавчавадзе бир үрәк, бир чан..
Јанашы дајанды Вазеһ, Абовјан,—
Хәјалын вүс'әти бу торпагдадыр!

Һаггы унутмајыб әзәлдән бу јер,
Һәр көнүл сәсинә бир дә гулаг вер!
Јолдаш, амханаго, товариш, һинкер—
Достларын үлфәти бу торпагдадыр!

Чај боју узаныб гол-ганад атыр,
Санки кешикчидир Метех галасы.
Башыны Давидә сөјкәјиб јатыр,
Кечәләр һәмдәми Күрүн лајласы...

Онун јүз гапысы, јүз кечиди вар,
Әјри дар күчәләр тозланыр јенә,
Гырмызы кәрпичли енли биналар
Нечә дә чаланыб бири-биринә.

Дуруб диичәлмәјир нә вахтдан бәри
Көзләри јол чәкән адамлар кими.
Дил ачыр гәлбинин инчә телләри,
Өтүр каман кими, чошур тар кими.

Бәли, аловлудур гочаман шәһәр,
Бир гајнар газаны бизә андырыр.
Кизли данышыглар, кизли көрүшләр
Фикри, дүшүнчәни ганадландырыр.

Тифлис!.. гәдим шәһәр, мөһтәшәм шәһәр,
Мин үрәјин сөзү бу торпагдадыр!
Сенат мејданында чахан шимшәјин
Бир оду, бир көзү бу торпагдадыр!

Дүнән Рылејевлә бир дејиб-күлән,
Пушкин сәнәтинин гәдрини билән,
Доғма Русијадан сүркүн едилән
Бестужевин өзү бу торпагдадыр!

Гәзәб каһ гылынчтәк јатса да гында,
Каһ верир һөкмүнү о бирчә анда.
Лакин нә замандан рус чарынын да
Бир әли, бир көзү бу торпагдадыр!

Тохунуб дан јели думанын, чәнин
Тутгун пәрдәсини апарыр кери.
Саралыр кетдикчә көј чәмәнинин
Гызыл улдузлары, гызыл күлләри.

Дәјишир торпагын-дашын көркәми,
Һәр евә, һәјәтә шәфәг сүзүлүр.
Сәһәрин нәфәси дујулан кими
Сүкутун ајағы јердән үзүлүр.

Гоча сүпүркәчи... јазыг нејләсин...
Ири, гара чалғы әсир әлиндә.
Кениш күчәләри сүпүрән кәсин
Зибил дизә чыхыр дар мәнзилиндә.

Ханым һәмајили тахыб бојнуна,
Готазлы фајтонда аға «сүр!» дејир.
Јанында көрпәси дүшкүн бир ана
Дөјүб гапылары чөрәк истәјир.

О јанда килсәнин зәнк сәсләриндән
Нечәси хач вуруб ајаг сахлајыр.
Бурда көј мәсчидин минарәсиндән
Молла налә чәкиб, синә дағлајыр.

Мүсәлман базары долудур јенә,
Арыг диләнчиләр ачмыш әлини.
Дәллаллар көз вурур бири-биринә,
Баггал ишә салыр јағлы дилини.

Дәлләк үлкүчүнү чәкир дашына,
Ортада өзүнү өјүр пәһләван.
Бир јанда аләми јығыб башына
Ајы күләшдирән, мејмун ојнадан.

Бир тәрәфдә чыз-быз, бир тәрәфдә чај,
Алма, һејва, армуд, соған, вәзәри...
Бир тәрәфдә халы, тирмә, кәлағај,
Баггаллар гышгырыр: «Кәл, ај мүштәри!»

Ајағы палчыглы атлар, дәвәләр
Дөјүкә-дөјүкә бахыр кәнардан.
Һамбаллар тәләсик тутараг хәбәр
Дашыјыр јүкләри арабалардан.

Ајырыб ағзыны гышгырыр бири:
— Ај аман, чибими јардылар!—дејә.
Базар көзәтчиси ешиб бығыны
Гымышыр:—Бу ахшам пајым вар!—дејә.

О јанда килсәнин зәнк сәсләриндән
Нечәси хач вуруб ајаг сахлајыр.
Бурда көј мәсчидин минарәсиндән
Молла налә чәкиб, синә дағлајыр.

* *
*

Сәһәр... пајыз сәһәри,
Күр ахыр сәрин-сәрин.
Апарыр сојуғуну
Дәрәләрин, дүзләрин.
Сөјүдләр силкәләниб
Әјилир суја сары.
Саһил боју узаныр
Гызыл улғун коллары.
Пајызын чухасы боз,
Пајызын рәнки сары.
Күләк говур будагдан
Үзүлмүш јарпаглары.

Сәһәр!.. пајыз сәһәри,
Күр ахыр сәрин-сәрин.
Бахыр Мирзә Фәтали,
Дүшүнүр дәрин-дәрин.
Гәрибәдир Тифлисин
«Мүсәлман мәһәлләси»,
Јенә дә көј мәсчиддән
Учалыр азан сәси;
Учалыр илләр боју
Нәсилләрин голуну
Чәһаләт зәнчирилә
Архадан бағлајан сәс,
Әглин, фикрин, хәјалын
Ағзына гыфыл вуруб,
Һечликләр дүнјасынын
Фәрјадыны јајан сәс.
Гаман кими инсанын
Гәддини вахтсыз әјиб,
Гоча Шәргин көксүнү
Чал-чарпаз дағлајан сәс.
Башында әммамәси
Улајыр гоча бајгуш,
Инсан!.. мүгәддәс инсан,
Бә'зән дөнүб чанавар,
Бә'зән бајгуш олурмуш!..

Бахыр Мирзә Фәтәли,
Јадына нәләр дүшүр;
Молланын јанындакы
Ағыр сәһнәләр дүшүр.
Тәһгирләр, изтираблар,
Ахирәт јаланлары...
Хатырлајыр Кәнчәни,
Дүшүнүр о анлары.
Чатылыр гара гашлар,
Көзләр јенә одлудур.
Габармыш — кениш синә,
Үрәк—сөзлә долудур.

Тифлис... пајыз чағы, ахыб кечир Күр,
Галхыр сејрәк булуд, өтүр зәиф чән.

Кәлир гулағына бу заман онун
Бир ашыг маһнысы базар тәрәфдән.

Елә бил көзүндә дәјишир аләм,
Унудур һөкмүнү азан сәсинин.
Башгадыр мә'насы, башгадыр дады
Һәјат маһнысынын, ел нәғмәсинин.

Јанашыр Сәбуһи... охујур ашыг,
Нечә ајағыны сахламајасан?!
Бир сәнәт ешгијлә үрәк диндәндә
Селләр-сулар кими чағлајыр инсан.

Дөјәр јел, вурар күләк,
Ағачдан јарпаг дүшәр.
Һәр өмрүн китабындан
Күндә бир вараг дүшәр.

Һансы мәчлис, мә'рәкә...
Галдым гәм чәкә-чәкә.
Күл үзә—сары ләкә,
Гара сача—ағ дүшәр.

Дән гонар дән далынча,
Чән кәләр чән далынча.
Кетмә кедән далынча,—
Өтән күн узаг дүшәр.

Сөзләр бир-биринә чаланыб кедир,
Садә сөзләрдәки һикмәтә бир бах.
Одлар ичиндә дә басмыш бағрына
Өз көнүл сазыны бу ана торпаг.

Елләр јашатмышдыр ше'ри-сәнәти,
Мин дастан јаратмыш агил дәдәләр.
Әзәл күндән бәри һәр оғлун-гызын
Дили гәләм олуб, синәси дәфтәр.

Орда көј мәсчидин минарәсиндән
Мәсчид бајгушунун учалыр сәси;

Бурда телли сазын пәрдәләриндән
Ахыр һәзин-һәзин һәјат нәғмәси.

Сүпүрүб хәзәли апарыр күләк,
О јанда зүлмәтдир, бу јанда ишыг.
Рәссам, бу лөвһәни өз әлинлә чәк,
О јанда молладыр, бу јанда ашыг.

Бәли, мүрәккәбдир һәјат сәһнәси,
Һәр шеји көз көрүб сечә билмәјир!
Орда азан сәси, бурда саз сәси,
Бир сәс «ағла» дејир, бир сәс «күл» дејир.

Батыб азан сәси кедир гулагдан,
Әријиб јох олур зүлмәт ишыгда.
Сәбуһи дүшүнүр дуруб бајагдан,
Үрәји саздадыр, көзү ашыгда.

ДӨЗ БУНА, ТӘРЧҮМӘЧИ!

Дәфтәрхана!.. миз үстдә
        кағызлар галаг-галаг,
Дөшәмәси халылы
        исти, ишыглы отаг.
Императорун шәкли
        баш тәрәфдән асылмыш,
        бахыр чүтбашлы гартал
        ағзыны ајыраpаг,
Елә бил дағы-дашы
        удачаг бирчә анда,
        әрзи парчалајачаг
        галдырыб чајнағында.
Дөшәмәси халылы
        кениш, ишыглы отаг;
Мүтәрчимләр әјләшиб
        папирос дамағында,
        бири лүғәтә бахыр;
О бири—ејнәјини
        силиб, тәзәдән тахыр.
Говлуг—долу, иш—ағыр.

Дағын ағырлығындан
сөзә мүгабил бир сөз
тапыб јеринә гојмаг
бә'зән даһа ағырдыр.
Отағын бир күнчүндә
мәшғулдур өз ишилә
јенә Мирзә Фәтәли
Низамлы, сәлигәли...
Нечә гәлбә јол ачыб
аз бир заман ичиндә.
Далғаларла чарпышыр
өмрүн бөјүк јелкәни
чошгун үмман ичиндә.
Солда луғәт китабы,
сағда тәрчүмә үчүн
чәркә-чәркә јығылмыш
мәктублар, әризәләр;
фәрманлар, көстәришләр;
гејдләр—нәләр, нәләр!..
Һәр күн нечә шикајәт
нечә сөз, нечә хәбәр,
Кағыза нәзәр салыр;
көзүнүн габағында
дајанан инсан олур.
Бири кефли-дамаглы,
биринин өмрү боју
нәсиби һичран олур.
Кағыза нәзәр салыр;
кәзир кәнди-шәһәри
фикри-хәјалы онун.
Ачлыг... сојуг... чәһаләт...
Јалан... бөһтан... хәјанәт...
Нечә башдан ашмасын
дәрди-мәлалы онун?!.

Кәлмәләр чан јанғысы,
Көз јашыјла долудур
мәктублар, әризәләр.
Дөз буна, тәрчүмәчи,
һүнәрин варса әкәр!

Јүкүн гурғушун јүкү,
Ағлајан чох, күлән аз,
дуз дашы тәк чүмләләр;
Тәрчүмәчи, дөз буна
һүнәрин варса әкәр!

Нечә бағланан гапы,
Нечә гаралан очаг,
нечә виран кәнд-шәһәр...
Тәрчүмәчи, дөз буна
һүнәрин варса әкәр!

Ачда аман галмајыб,
Тохун да иманы јох,—
бош вә'дләр, јалан сөзләр.
Тәрчүмәчи, дөз буна
һүнәрин варса әкәр!

Јазыр-позур Сәбуһи,
Гулаглары сәсдәдир.
Сонаны сар апарыр,
Гызылгуш гәфәсдәдир.
Тутулур таш-габағы—
Галаг-галаг јығылан
Кағызларын ичиндән
Сејр етдикчә јахыны,
Сејр етдикчә узағы.
Сејр етдикчә ананын
Синәсиндәки дағы;
«Чөрәк!» дејән ушағы;
Сојуг, нәмли зинданда
Евә-ешијә һәсрәт,
Чаја-мешәјә һәсрәт
Мин күнаһсыз дустағы...
Һәр шеј она дәрд олур,
Көјләр кими тутулур—
Кағызларын ичиндән
Сејр етдикчә јахыны,
Сејр етдикчә узағы.

Кәлмәләр чан јанғысы,
Көз јашыјла јазылмыш
мәктублар, эризәләр.
Дөз буна, тәрчүмәчи,
Давамын варса әкәр!
Гапы ачылыр бу дәм,
—Кимдир Мирзә Фәтәли?
— Атачан, бујур, мәнәм!..
Гоча кечир ирәли,
Чуханын јан чибиндән
Чыхыр чубуг гәлјаны;
Көз чухурда, сач думағ-
Гачмыш додағын ганы.
Чарыгда һал галмајыб,
Көһнәлмиш дәри папаг;
Көјнәкдә нечә ләкә,
Шалварда нечә јамаг;
Ајағы әсә-әсә
Гоча кечир ирәли,
Һөрмәтлә јер көстәрир
Она Мирзә Фәтәли,
— Инди даныш, атачан!
— Нә дејим мән бахтыкәм;
Ај оғул, Борчалыдан
Сәни дејиб кәлмишәм,
Јох кимсәјә күманым...
Стәканы долдуруб
Мирзә Фәтәли бу ан
— Гәм јемә, кечиб кедәр,
Азча су ич, атачан.
Гоча кәндли сыхылыр,
Ичсинми, ичмәсинми?
Белә һөрмәт көрмәјиб
Бурда бу вахта кими.
Башлајыр сөһбәтинә:
—Оғул, һалым јамандыр,
Гапым бағланыб јенә.
— Даныш!
— Нечә данышым?
Вар-јох бирчә балам вар,
Онун да голларыны
Чатыб дама салдылар.

— Нә вахт, нә үчүн, нијә?
— Бундан нечә күн габаг
Елә бил ки, гәфләтән
Үстүмә учду бир дағ...
Дахманын габағында
Үч-дөрд ағач әкмишик,
Нә замандан онларын
Зәһмәтини чәкмишик.
Мејвәләри јохса да,
Јајда көлкәләри вар,
О сәһәр сусузлугдан
Көрдүк саралыб онлар;
Орта архдан азачыг
Оғлум су буран заман,
Һарданса бәј гуш кими
Сычрајыб енди атдан.
Гышгырды: «Көпәк оғлу!..»
Оғлум деди: «Сөјмә, бәј!..»
Бәј дә онун үстүнә
Јенидән һирсләнәрәк
Өлү-дири гојмады,
Нә ағрыдым башыны...
Гоча вахты көзүмүн
Ахытдылар јашыны.
Әлач началникәдир,
Она бир эризә јаз.
Јаз ки, дүнја ишидир,
Һеч гул хатасыз олмаз.
Чавандыр, бејни гандыр,
Дөјәр дә, сөјәр дә бәј,
Рәијјәт дөзсүн кәрәк...
Јаз, оғул, өз әлинлә
Шикајәтими бир-бир.
Дејирләр, сән јазан шеј
Дашдан-дәмирдән кечир.
Гоча сусур бир анлыг,
Сәбуһи фикирләшир:
...Дејирләр сән јазан шеј
Дашдан-дәмирдән кечир.
Чавандыр, бејни гандыр.
Дөјәр дә, сөјәр дә бәј,
Рәијјәт дөзсүн кәрәк.

Миллət, мəлаллы миллəт,
Мүт'и, заваллы миллəт,
Башы мин бəла чəкəр;
Дөз, Сəбуһи, дөз буна
Давамын варса əкəр!

БИР ШАМ ЈАНЫР

Ај булудлар архасында,
Улдузлардан нишан јох.
Кечə јары, шəһəр сəссиз,
Динəн јох, данышан јох...
Јатыр мəсчид, јатыр килсə,
Сусур дағ, сусур дəрə.
Сүкут кəрмиш ганадыны
евлəрə, ешиклəрə.
Јер ујујур, көј динчəлир,
əтрафа думан чөкүр.
Лајла чалыр тəбиəтин
нəғмəкары ана Күр.
Јарымојаг көзəтчилəр
дəри күркдə арабир
Дүканларын,
Базарларын,
гапысында кəрнəшир.
Һаны о сəс, о һəрəкəт?
Һаны о күј, издиһам?
Јол гырағы...
Чаја бахан
бир отагда јаныр шам.
Һара бахсан—
Китаб, дəфтəр, ше'р,
Һекајə, роман,
Тахт үстүндə мүтəккəјə
дирсəклəниб нə вахтдан,
Јазыр-позур—
Сəбуһинин јох кечəдəн хəбəри.
Рус дилиндə тəкрарлајыр
кəлмəлəри, сөзлəри;
Каһ луғəти вараглајыб
данышыр өз-өзүнə.
Дəгигəлəр өтүб кечир
јуху кəлмир көзүнə.

Рус дилини өјрəтмəкдир
гəлбиндə арзу-дилəк,
Көјлəр кениш,
Көјлəр дəрин—
учмаға ганад кəрəк.
О бу дилдə Державинлə,
Карамзинлə достлашыр;
Мин чəмəнли,
Мин чичəкли
бир алəмлə растлашыр.
Мүтəрчимдир,
Нечəлəри кəлəчəкдир јанына;
Сəнəткардыр,
Чыхмаг истəр
сөз-сəнəт меjданына.
Ломоносов камалынын
гүдрəтини дујур о,
Саатларла ајрылмадан
Пушкини охујур о.
Нə шириндир, нə чошгундур
азадлыг дујғулары;
Хатырладыр даг дөшүндəн
ахыб кəлəн сулары.
Бахыр, бахыр...
Гаршысында «Бағчасарај фантаны».
Чанлы һəјат лөвһəлəри
валеһ едир инсаны.
Сөзлəр дупдуру, тəмиз,
садə, бəзəк-дүзəксиз.
Ајрылмајыр бирчə ан
Сəбуһи китаблардан,
гајнајыр дəниз кими.
онунладыр Низами,
Вагиф, Фүзули, Пушкин,
Сə'ди, Хəјјам, Карамзин
һəр əсəрдə бир алəм—
һəм севинч вар, һəм дə гəм.
Накам ешгин əзабы,
Заманын изтирабы,
һəм нифрəт, һəм мəһəббəт,
мүбаризə, чəсарəт—
Орда нəлəр вар, нəлəр,—

Хәјаллар, дүшүнчәләр...
кечә кечир јарыдан,
бир аздан сөкүләр дан.
Китаблар вараг-вараг,
Китаблар галаг-галаг.
о, һәлә дә ојагдыр—
шам јаныр, јаначагдыр.

ОНЛАР ҺАРА КЕДИРЛӘР

Күләк ағачлары кәтирир дилә,
Фанарлар алышыр јолларда тәк-тәк.
Тифлисин долашыг күчәләрилә
Кедир ики нәфәр сөһбәт едәрәк.

Үрәк сәдагәтдән јаз дејир јенә,
Билдикчә гәдрини инсан-инсанын.
Хејли вар бағланыб бири-биринә
Ики әкиз оғлу Азәрбајчанын.

Гүдси! дағлар гәдәр учадыр башы,—
Күләрүз, хошсифәт, чәсур, меһрибан...
Сәбуһи! Гүдсинин мәсләк гардашы,
Онунла јанашы кедир дурмадан.

— Мән сизә борчлујам өмрүм узуну,
Тутан сиз олдунуз даим әлимдән.
— Јох, Мирзә Фәтәли, вәзифәмдир бу,
Сәнин камалына инанырам мән!

Шәргин синәсинә чөкмүш әталәт,
Гөнчәтәк ачмадан солур оғул-гыз.
Чәһаләт ичиндә боғулур милләт,
Чохдур маарифә еһтијачымыз.

Јашадыг кор кими синәси дағлы,
Суаллар-сорғулар бејними јорур.
Бир сиррин архасы мин сиррә бағлы,
Гапылар далында гапылар дурур.

Вахтсыз үстүмүзү алды тоз-думан,
Күнүмүз гарадыр, сачымыз ағдыр.
Биз дә ојатмасаг халгы јухудан,
Ким ону сәсләјиб галдырачагдыр?!

Сәбуһи дүшүнүр... дөвран рәһмсиз,
Башадәк чырағы јанан көрүнмүр.
Натигин нитгиндә әдаләт сөзү,
Һакимин һөкмүндә вичдан көрүнмүр.

Биринин дөвләти ашыр башындан,
Бири мәст олубдур өз гаш-дашындан,
О бири чылпагдыр јаранышындан,
Гыш фәсли үстүндә јорған көрүнмүр.

Оғрулар, әјриләр кәсһакәсдәдир,
Тале чәллад кими һәр күн гәсдәдир.
Елләр! һарај чәкин вәтән хәстәдир,
Логман узаг дүшүб, дәрман көрүнмүр!

Күләк ағачлары кәтирир дилә,
Фанарлар алышыр јолларда тәк-тәк.
Тифлисин долашыг күчәләрилә
Кедир ики нәфәр сөһбәт едәрәк.
— Фәтәли, шәһәрдә һеч дарыхырсан?
— Дүзү, дарыхмаға вахт тапмыр инсан,
Күндүз идарәдә башдан ашыр иш,
Јохлама, шикајәт, гәрар, көстәриш...
Тәрчүмә ағырдыр, билирсиниз сиз.
— Еләдир, еләдир бунлар шүбһәсиз!
Зәһмәтин нә гәдәр чох олса да, бил,
Рус дили өјрәнмәк фајдасыз дејил.
Бу дил ачарыдыр мәдәнијјәтин,
Ән көзәл, ән бөјүк бир мәмләкәтин.
— Сизин һәр сөзүнүз мәктәбдир мәнә.
— Охумаг, охумаг лазымдыр јенә.
Чәһаләт ичиндә батыр оғул-гыз,
Чохдур маарифә еһтијачымыз.
Өјрән рус дилини, өјрәндикчә сән,
Ганадлан Пушкинин нәғмәләриндән.

Орда һәгигәт вар, мүбаризә вар,
Ордадыр ән инчә, бакир дујғулар.

«...Гардаш, инан буну дејирәм сәнә,
Бир күн сәадәтин чазиб улдузу
Доғачаг, Русија ајылачагдыр,
Онда мүтләгијјәт хәрабәсинин
Үстүндә адымыз јазылачагдыр.»
Күләк ағачлары кәтирир дилә,
Фанарлар алышыр јолларда тәк-тәк.
Тифлисин долашыг күчәләрилә
Кедир ики нәфәр сөһбәт едәрәк.
Тохунур јанаға Күрүн сазағы,
Инсанын чаныны үшүтмә сарыр.
Јапышыб голундан бир ахшам чағы
Гүдси Сәбуһини һара апарыр?

ИНСАН ИНСАН АХТАРЫР

Бестужев-Марлински —
Бөјүк рус торпағынын
Икид, гәһрәман оғлу;
Гәлби севинчлә долу,
Гәлби гәзәблә долу!
Һәр өмрүн өз тарихи,
Өз галын китабы вар;
Үмиди, тәсәллиси,
Ешги, изтирабы вар.
Уча бој, енли күрәк...
    кәзинир отағында
Чалланмыш сачларына
    һәрдән әл кәздирәрәк.
Биринчи дән башына —
    Сенат мејданчасында
    о ганлы күндә дүшдү.
Икинчи дән —
    арзулар,
Әмәлләр гәбристаны
    зүлмәт сүркүндә дүшдү.

Чохалыб сыхлашды дән —
    јелкән кими кечдикчә
    һәјатынын анлары
Фыртыналы,
    далғалы
    үмманларын ичиндән.
Јенә тәрки-вәтәндир,
    јенә дә ираг дүшүб;
Доғма ели-обаны
    һәр кәсдән артыг севән
Өз исти отағындан
    ајрылыб, узаг дүшүб.

Булбул гәм отағында,
Сар тәрлан овлағында;
Өмрүн тәр будағындан
Јел вуруб, јарпаг дүшүб!

Дәрд гапыја јол ачыб,
Хәјанәт әл-гол ачыб;
Заманын тәпијилә
Дивар учуб, тағ дүшүб!

Дилим нечә сөјләсин,
Бу зүлмү кимә десин—
Узаглар јахын олуб,
Јахынлар узаг дүшүб!

Оғру һагг, доғру наһаг,
Одур, вахтындан габаг
Күл үзә—сары ләкә,
Гара сача—ағ дүшүб!

Кәзинир арам-арам,
Мә'налы бахышларын
    һәрарәти сөнмәјиб;
Әһдиндән, илгарындан,
Инадындан дөнмәјиб.
Алов сачыр нәфәси —
    гаранлығын үстүнә
    јеријән сәһәр кими.
Һәјәчан ичиндәдир —

сәнкәрдә һүчум әмри
көзләјән әскәр кими.

Гулаглары сәсдәдир —
кирпикләр кечә-күндүз
говушмадан ахтарыр;
Доланыб көјү-јери,
Исинмәкдән өтәри
инсан од-очаг дејил,
јалныз инсан ахтарыр!

Севинчә шәрик олуб,
кәдәри бөлмәк үчүн;
Бир сусуб, бир ағлајыб,
бир дејиб-күлмәк үчүн
чаны јанан ахтарыр!

Һәр ағрыны-ачыны
унудуб силмәк үчүн,
Мин душмәнлә—јериндә
үз-үзә кәлмәк үчүн
Далында бирчә нәфәр
бәрк дајанан ахтарыр!

Фыртыналарда белә,
Боранда, гарда белә
Исинмәкдән өтәри
инсан од-очаг дејил,
јалныз инсан ахтарыр!..

Бестужев-Марлински —
Русијанын мүбариз,
севимли сәнәткары
Азәрбајчан елинин,
Онун доғма дилинин
досту, пәрәстишкары,
Пәнчәрәнин өнүндә
дајанараг Гүдсини,
Сәбуһини көзләјир;
Бахыб чиб саатына
«инди кәләрләр» дејир.

Долашыг күчәләрлә
Бајагдан ики нәфәр
галхыр үзүјухары,
Күләк һарај гопарыр
титрәдиб будаглары,
Гапылар, пәнчәрәләр
Бағландыгча елә бил
сәсдән-күјдән гапаныр
шәһәрин гулаглары.
Тифлис!.. бәзәкли Тифлис,
Јајда од кими гызан,
Пајыз јахынлашанда
дағларынын синәси
чәнли-чисәкли Тифлис!
Күләк һарај гопарыр,
артыг бәллидир демәк,—
Сәбуһинин голундан
Јапышыб Бакыханов
ону кимин јанына,
Ону һара апарыр?
инсан-инсан ахтарыр!!

ДОСТЛАР

Чыг-чыг... саат вурур, совушур анлар,
Пәнчәрә өнүндә ики шам јаныр.
Стол архасында отурмуш онлар,
Чај буза дөнсә дә сөһбәт узаныр.
Гајдадыр сөз-сөзү кәтирир јада,
Ачылар синәдә мин бағлы дастан.
Унудуб һәр шеји бә'зән дүнјада,
Данышмаг, данышмаг истәјир инсан.

Бестужев

Гафгаз доғрудан да севимли дијар...
Бурда көзәллик дә, икидлик дә вар.

Бакыханов

Дост кими бу јерә ајаг басан кәс
Өзүнү һеч заман тәк-тәнһа көрмәз.

Бестужев

Дујдум әзәл күндән бу һәгигәти,
Ешги, мәһәббәти, сәмимијјәти.
Јолум һансы јана дүшсә дә, инан,
Дәрбәндли достларым чыхмаз јадымдан.
Синәмдә нә гәдәр хатирәләр вар...
Мәни «Искәндәр бәј!» чағырырдылар.
Адамлар күләрүз, чәсур, меһрибан...

Бакыханов

Һөрмәти һөрмәтлә газаныр инсан.
Еләдир, Фәтәли?

Ахундов

Еләдир ки, вар!
Јахшылыг әбәди галыр јадикар!

Бестужев

Дәрја камаллыдыр сизин бу елләр,
Дузлу ләтифәләр, ширин мәсәлләр,
Һәр аталар сөзү бир чанлы мәктәб,
Еһтијат, еһтирам, нәзакәт, әдәб—
Бунлары дәрк едиб дүшүндүкчә сән,
Елә бил јүзиллик бир јол кечирсән.

Бакыханов

Гәдимдир тарихи Азәрбајчанын,
Дујмуш ағрысыны дөврүн-заманын
Бағрыны дешдикчә аһлар-аманлар,
Јазылмыш әлилә гәмли дастанлар.
Гәрибин наләси дилләрә дүшдү,
Кәрәм кечә-күндүз чөлләрә дүшдү.
Батды гәм көлүндә, һичран селиндә,
Ағлады дәрдини сазын телиндә.
Лакин зүлм әлиндән кәлдикчә чана,
Гачаглар ат чапыб чыхды мејдана.
Халг билиб гәдрини өз мәрд оғлунун —
Јајды шөһрәтини гоч Короғлунун.
Һәр зәрбүл-мәсәлин өз тарихи вар,
Јерсиз сөз демәјиб бизим бабалар!

Бестужев

Вурғунам, гардашым, сизин дилә мән,
Өјрәнә билсәјдим ону дәриндән,
Өзүмү бәхтәвәр санардым, инан!

Бакыханов

Көмәк лазымдырса, варыг һәр заман!

Бестужев

Көмәкми? Бәс нечә?

Лазымдыр, бәли!

Бакыханов

Мәнчә, разы олар Мирзә Фәтәли,
Дили јахшы билир, чаван олса да.
Вахт кери дөнмәјир, вермәјин бада.

Ахундов

Бу мәнә һәм һөрмәт, һәм е'тибардыр.

Бестужев

Башымда мараглы бир мөвзу вардыр,
Молла Нур!—дағларын мәғрур пәләнки,
Бу да бәхш етдији онун түфәнки.

Бакыханов

Түфәнк бағышламаг билсәниз нәдир?
Ән бөјүк достлуға бир ишарәдир.

Бестужев

Дәрбәнддән кәләндә бир чәнли күндә,
Чајын саһилиндә, дағын дөшүндә
Илк дәфә көрүшүб кәсдик дуз-чөрәк,
Ачдыг гәлбимизи көһнә достлар тәк.
Данышдыг о ки, вар дуруб үзбәүз,
Мән сүркүн, о гачаг тутду сөзүмүз,
Сонра ат белинә галхыб бир анда
О гәдәр чәкмәдән итди думанда.
Ким билир, бу саат өзү һардадыр?
Бәлкә гартал кими гајалардадыр.
Инсан өвладынын талејинә бах,
Јастығы даш олуб, дөшәји торпаг!

Бакыханов

Јағышда-јағмурда, чәндә-чисәкдә,
Ајазда-шахтада, гарда-күләкдә
Гоһумдан хәбәрсиз, гонагдан узаг,
Арвaддан аралы, ушагдан узаг—
Раһатлыг билмәдән, динчлик билмәдән,
Кечәләр көзүнә јуху кәлмәдән
Өмр етмәк нечә дә әзаблы бир иш,
Башымыз һәјатда нәләр чәкмәмиш?!.

Ахундов

Бу зүлмүн әлиндән чоху гачагдыр,

Бестужев

Бәли, чохлары да биздән узагдыр,
Дост вар ки, хәбәри гәбирдән кәлир,
Дост вар ки, хәбәри Сибирдән кәлир.
Көзүмүн өнүндә чанланыр јенә
Сенат мејданчасы, о ганлы сәһнә:
Нева саһилинә сәпәләнди ган,
Асылды беш нәфәр дар ағачындан.

Ахундов

Бәс нечә гол чәкди белә һөкмә чар?

Бестужев

Чары јыхмаг иди о күнкү гәрар.

Ахундов

Руслар рус чарыны...

Бестужев

Буну јахшы бил
Рус халгы һеч заман рус чары дејил!
Рус чары, рус халгы—ајры шејдир бу,
Башгадыр онларын фикри-арзусу.
Кимдир Пуччинләри гүрбәтә атан,
Әли Рылејевин ганына батан.
Грибоједову вахтсыз сусдуран,
Пушкинә һәр күндә бир тәлә гуран,

Јалныз рус чарыдыр, бәли, рус чары!
Дујмаг чәтин дејил бу ојунлары!

Өтүб дәгигәләр галыр архада,
Одлу данышыглар сојумур бир ан.
Унудуб һәр шеји бә'зән дүнјада,
Данышмаг, данышмаг истәјир инсан.

Сирләрлә долудур бу бөјүк aләм,
Кизләнпач ојнајыр сәнлә елә бил.
Дејир өз-өзүнә Сәбуһи бу дәм:
«Рус чары һеч заман рус халгы дејил!»

Нәсилләр боғулур зүлмәт ичиндә,
Гара гыш үстүнү алыб баһарын.
Үрәкләр әријир мәһнәт ичиндә,
Нә етмәк? Әлачы нәдир бунларын?..

Һәјат јолларында јүз јохуш, eниш,
Дәрин дәрјаларын сејринә варыр.
Үфүгләр һүдудсуз, үфүгләр кениш —
Гартал учмаг үчүн ганад ахтарыр.

О ЈЕНӘ ГАЈЫТДЫ

Көзүмүн өнүндән кетмәјир бир ан.
Фикрим һәр тәрәфи кәзир онунла.
Инсан ајрылмајыр вурулдуғундан.
Дајаныб бахырам о кечән јола.

Һәсрәт далға-далға, гәм гошун-гошун.
Көнлүндә илләрин дәрди, кәдәри...
Каһ тутуб голундан бир јорулмушун
Галдырыр астача пилләкәнләри.

Нечә архасызын дирәји олуб,
Узаг да, јахын да күман кәтирир.
Чохунун дар күндә көмәји олуб.
Чәрәк истәјәнә чөрәк јетирир.

Пешиман гајытмыр јанына кәлән,
Ахшам да һазырдыр, сабаһ да һазыр.
Одур јар-јолдашын гәдрини билән,
Китаб да охујур, дәрслик дә јазыр.

Ишләјир һәр саат, ишләјир һәр күн,
Ше'р дә сөјләјир вәчдә кәләрәк.
Халгы чәһаләтдән ајырмаг үчүн
О һәм дә дәрс дејир бир мүәллим тәк.

Мәктәб... дәрс отағы... јазы тахтасы...
Үрәкдә бу ешгин оду сөнмәјир.
Јенә өз јериндә әјләшиб һәр кәс,
Бәс Бәһрам һардадыр? О көрүнмәјир.

Сорушур Сәбуһи тәләбәләрдән:
«Бәһрам нијә јохдур? Она нә олуб?»
Бири чаваб верир јолдашларындан:
«Мүәллим, јазығын көзү тутулуб.»

Үстүнә јеријир санки диварлар,
Өзү дә билмәдән јашарыр көзү.
Һеч вахт карыхмајан бир мүәллимин
Ағзында илк дәфә долашыр сөзү.

Дағлары чијниндә кәздирән кәсин
Әјилмәз гәддини меһнәт әјибдир.
Јахшы тәләбәни јахшы мүәллим
Доғма баласындан аз севмәјибдир.

Зәнк олду, гапады китаб-дәфтәри,
Ушаглар һөрмәтлә ајаға галхды.
Фикирләр ичиндә Сәбуһи бир дә
Бәһрамын бош галан јеринә бахды.

Көј мәсчидин габағы....
Корлар-шилләр јан-јана.
Ја аллаһ, рәһм ет!—дејә
Көзү јашлы бир ана
Өпүр дашы, торпағы.

Имамларын бу күн дә
Гаршысында сүрүнүр,
Е'тигадда һөкмә бах —
Алышыб күлә дөнүр
Варлыг һечлик өнүндә.

Сејидә нәзири вар,
Диләнчијә пај верир.
Сәсинә нә јер динир,
Нә көјләр бир һај верир,
Кизләниб пәрвәрдикар.

Солғунлуг јанағында
Синә дөјүр, сач јолур.
Бу дәрд асан дәрд дејил,
Бир оғул көздән олур
Көзүнүн габағында.

Өмрү азалыб онун,
Кери кедир күнбәкүн.
Нә итә атмаға даш,
Нә дә мө'минләр үчүн
Бир шеји галыб онун.

Сынады нечә пири,
Түкәнди сәбрү гәрар.
Әлли очаг башында
Әлли дуа јаздылар,
Фајда вермәди бири.

Күчдән дүшүб дизләри,
Бел бүкүлүб кет-кедә.
Һаман су, һаман дирәк...
Јалварыб көј мәсчидә
Пәришан дөнүр кери.

Дахма буза дөнүб сојујур јенә,
Оғул изтираблы, ана никаран...
Бүрүнүб һәр тәрәф чәнә-чискинә,
Истидән әсәр јох, күнәшдән нишан.

— Динчəл, динчəл, бала, гурбан чанына;
Һамсы кечиб кедəр, еләмə фикир.
— Көзүмүн ағрысы дајанмыр, ана,
— Дарыхма, дајанар, аллаh кəримдир!..
— Көзлəрим бүсбүтүн тутуларса мəн,
Нечə доланарам мəн бу дүнјада?
Китабым, дəфтəрим чыхар əлимдəн.
— Јох, јох, о шејлəри кəтирмə јада!
Аллаhа тутарам кедиб үзүмү.
Бир дə јалварарам пəрвəрдикара,
Чан бала, дарыхма, ешит сөзүмү.
О көзəкөрүнмəз елəјəр чара.
— Көзүмə нејлəсин көзəкөрүнмəз,
Чанымын ағрыја галмајыб табы.
Атам да тез кетди, бир даhа дөнмəз.
Каш, о сағ олајды!..

дөјүлүр гапы.

— Оғул, сəн тəрпəнмə өзүм ачарам,—
Јетишир чəфтəјə гадынын əли...
Бир анда һəр шеји унудур Бəhрам,
Кимдир бу вахт кəлəн?

—Мирзə Фəтəли!

Ана да, бала да hејрəт ичиндə,
Кимдир бу вахт кəлəн?—Əзиз мүəллим.
Мүлајим бир сəслə дејир астадан:
Тəəччүб етмəјин борчумдур мəним.

Борчумдур Бəhрамын hалыны сормаг,
Бир көз həкимијлə данышмышам мəн;
Чарасы тапылар, həлə кеч дејил,
Лакин фүрсəти дə вермəјəк əлдəн.

Бахырам həлə ки, горхусу аздыр,
Дəрманлар чох белə көзлəр сағалдыб.
Гары пычылдајыр додагларында:
«Јох, əлач о бөјүк аллаhа галыб».

Јанашыб анаја дејир Сəбуhи:
Сəнин дə, мəним дə баламдыр Бəhрам.
Сəн аллаhа бағла е'тигадыны,
Мəн ону həкимə апармалыјам.

Бəhрам тəрпəнəрəк бу вахт јериндəн,
— Кедирəм!—сөјлəјир мүəллимимлə.
Үзүнү јухары тутараг ана,
— Јарəб, тəк балама өзүн рəhм елə!

* *
*

Чијниндəн ашырыб боз чантасыны,
Обашдан мəктəбə бир ушаг кедир.
Ачыб јахасыны көј пенчəјинин,
Нечə дə күлəрүз, кејфи чағ кедир.

Кедир архасына дөнүб бахмадан,
Тохунур алнына субhүн нəфəси.
Гəлбини бир даhа диндирир онун
Охумаг həвəси, јазмаг həвəси.

Көзлəр о көзлəрдир, дуру, тəртəмиз...
Өтəн ағрылары тамам унутмуш.
Јохсул дахмасында севинəн гадын
Диз чөкүб үзүнү көјлəрə тутмуш.

Амансыз чəhалəт өз hөкмүндəдир,
Зəhəр тəк ишлəјиб үрəјə-гана.
Јенə дə аллаhа тəшəккүр едир
Оғлуну həкимлəр сағалдан ана.

* *
*

Сəhəр... мəктəб həјати...
биринчи зəнкин сəси,
Тəлəсир синифлəрə
шакирдлəрин дəстəси.
Дəрсə чан атыр həр кəс —
Үзлəрдə севинч, həвəс...
Илк тəhсил анлары тəк
фəрəhли анлар hаны?!
О хош хатирəлəрдəн
јаранмыш заман-заман
нечə гəлбин дастаны.
Пиллəкəнин јанында

Дуруб Мирзә Фәтәли
көj, гырмызы чанталы
ушаглара көз гоjур,
Тулағында бир даһа
мәктәб зәнкинин сәси,
нәләр дүшүнүр, дуjур.
Бу нә азан,
нә дә ки,
килсәнин зәнк сәсидир.
Бу, онларын әксидир!
Бу, башга бир аләмдән
бизә кәтирир хәбәр,
Елмә, мәдәниjjәтә
чағырыр нәсилләри
курлаjыб сәһәр-сәһәр.
Бу сәсин гаршысында
сәсини кәсәчәк дин,
Биләкләрдән гопачаг
чүрүмүш һәлгәләри
чәһаләт зәнчиринин.
Фикирләшир jериндә:
Һаны елә бир зәнк ки,
сәси дағлары ашсын,
Шәһәрләри, кәндләри
бирчә анда долашсын.
Илләрлә көзүбағлы
jатана «оjан!» десин,
Тәникләр алтда галыб
инләjән заваллыjа
«дур һаггыны ган!» десин.
Һаны елә бир зәнк ки,
Курлаjыб кечә-күндүз
«чәһаләт jухусундан,
еj милләт, аjыл!» десин.
«Jетәр мүт'и галдығын,
сөjүлүб алчалдығын,
сән дә бир саjыл!» десин!..

Даjаныб фикирләшир
Jенә Мирзә Фәтәли:
Елә бир чарчы һаны
Һараjласын дүнjаны

Сәсини бөjүк-кичик,
Узаг-jахын ешитсин...
Jер үзүндә һәр шеjдән
Халгы хәбәрдар етсин...
— Оху, Бәһрам, оху сән,
Фүрсәти вермә бада.
Өтән күнләр, һәфтәләр
Кери дөнмүр дүнjада.
Оху бу китабы да,
Вагифин сөзләридир.
Бир гәлбин һәдиjjәси,
Бир өмрүн әсәридир.
Көр нәләр jаратмаjыб
Инсан ешги, камалы;
Бурда тәрәннүм олур
Jер гызынын чамалы.
Сөз ачыр заманәнин
Гәминдән, фәрағындан;
Ағыр елли-обалы
Доғма Күр гырағындан.
—Оху, бу «Көрмәдим»дә
Бахыб нәләр көрәрсән.
Бир синәдә нә гәдәр
Гүссә-кәдәр көрәрсән.
Әбәс jерә демәмиш:
«Әһли зәрдә Кәрәм jох».
Бири баш, бири аjаг,
Бири ачдыр, бири тох.
Оху, Бәһрам, оху сән,
Фүрсәти вермә бада;
Әбәди достун олсун
Бу китаблар дүнjада.
Севимли мүәллими
Дуруб динләjир Бәһрам.
Гәлбиндә сонсуз севинч,
Дәрин һөрмәт, еһтирам.
Китабы алыб ондан
Гаjыдыр евләринә.
Архасынча Сәбуһи
Даjаныб бахыр jенә.
Бәһрам кедир, о бахыр,
Бахыр Мирзә Фәтәли;

Елә бил ки, руһуну
Охшајыр сәба јели.
— Арзу-үмид һәјатда
һәр шејдән ширин олур.
Бәһрам кедир, китаблар
Чохалыб мин-мин олур.
һәр евә, һәр һәјәтә
Маариф нуру гонур.
Силинир көјүн үзү,
Јер шәфәглә јујунур.
Әзиз тәләбәсинә
Бахдыгча фәрәһләнир,
Гәлби севинчдән динир.
Дүнән көзү ачылан
Бәһрама өз әлијлә
Китаблар верир бу күн;
Әглин, фикрин көзүнү
Зүлмәтләрин ичиндән
Сабаһа ачмаг үчүн.

СОНУНЧУ ПИЈАЛӘЛӘР

Гар јағыр
        ағыр-ағыр,
        јоллар-изләр ағарыр.
Јазда мин рәнк,
        мин боја
        ишләдән тәбиәтин
Гышда бир рәнки вар—ағ!
Ағ кејинир даг-дәрә,
Ағ кејинир бағча-бағ.
Јенә дә һәјәтдә гар,
Әјләшиб евдә достлар
        бир дејиб-күлмәк үчүн.
Заманын ағрысыны
Бир анлыға үрәкдән
        гопарыб силмәк үчүн.
Топланмышлар бу ахшам
        кениш исти отаға,
Отурмуш Марлински,
Бир тәрәфдә Сәбуһи;

Онунла бир чәркәдә
        әзиз досту Абовјан—
Чәһаләтин дүшмәни,
        халгы һәр вахт, һәр заман
Елмә-мәдәнијјәтә
        сәсләјән нәчиб инсан.
Синәси һәрарәтли,
        һәмишә үзү нурлу,
Гочаман Араратын
        гартал ганадлы оғлу.
Нина да бурададыр—
        Күрчүстанын көзәли,
Нә мә'налар охунур
        тутгун бахышларындан.
Кетди Грибоједов,
        ону вахтсыз гојду тәк.
Өмүрлүк бир һәсрәтин
        һөкмүнү дујду үрәк.
Күрчүстанын көзәли —
        бир үзү гыз јашады,
        бир үзү кәлин олду.
һүснүнә, чамалына;
Әглинә, камалына
        нечәләри вурулду.
Мејл етмәди һеч кәсә
Дөнүклүк көстәрмәдән
        илк ешгә, илк һәвәсә.
һәр кәнчи гардаш билиб,
        досту-јолдашы севди
Көјдә ајы-улдузу,
Јердә күлү-чичәји,
        торпағы-дашы севди.
Китаблара бағлады
        гәлбини ахшам-сәһәр
Бир дә һәмдәми олду
Илк севки анларындан
        галан хош хатирәләр.
Мәчлис гызыр кет-кедә,
        күрчү, ермәни рәгси
        валеһ едир һәр кәси.
О ғәдәр чәкмәјир ки,

Ғулаглары охшаjыр
ашыг Сәттарын сәси:

Өз әлимлә өзкәсинә
Бағча салдым бу дүнjада!
Кәзиб ели гапы-гапы,
Jурдсуз галдым бу дүнjада!

Гуртармадыг әзиjjәтдән,
Вахтсыз дүшдү гол гүввәтдән.
Нанәчибдән, мүхәннәтдән
Jара алдым бу дүнjада!

Көз jашымы силә-силә
Һараj чәкиб кәлдим дилә.
Өз бахтымы өз әлимлә
Даша чалдым бу дүнjада!

Сазы зилә чәкир, сөзү дәринә,
Мүмкүнмү дүшүнүб фикрә кетмәмәк.
Достлар динләдикчә динләjир jенә,
Үч дилдә охуjур Саjат Нәватәк.

Бирләшир нәфәси үч доғма халгын,
Чалыр ашыг Сәттар, мәһарәтә бах!
Абовjан фикирли, Сәбуһи далғын,
Бахыр Марлински һejран галараг.

Көнүлләр дилләнир зәнкүләсиндә,
Һәр тәзә һаваjа тәзә сөз сечир.
Каһ Гәриб инләjир онун сәсиндә,
Каһ да гоч Короғлу һүчума кечир.

Отагда чалғы, сөһбәт...
Сәс jаjылыр һәр jерә,
Гапы көзләнилмәдән
Ачылыр бирдән-бирә,

Гар әләнир ичәри,
Нә jаман галхды күләк.
Кәлән Бакыхановдур
Һәjәчан ичиндә тәк.

Ади кәлиш деjил бу,
Бу кәлишдә нәсә вар.
Унудараг һәр шеjи,
Она бахыр гонаглар.

Әсә-әсә додағы
Күчлә башлаjыр сөзә:
— Кәсин, шәнлиjи кәсин,
Бәла үз вермиш бизә.

Бәла, нә jаман бәла,
Өлдү дуелдә Пушкин.
О сусду, үрәjиндә
Сусмаса да гәзәб-кин!

Һамы һejрәт ичиндә
Хәбәр, нә ачы хәбәр,
Ичилмәди бу дәфә
Долдурулмуш гәдәһләр.

«ШӘРГ ПОЕМАСЫ»

Шаир өлдүрүлдү... нә jаман хәбәр,
Дост доста сөjләди, jолдаш ешитди.
Галхды гара булуд, буланды көjләр,
Торпаг дилә кәлди, даг-даш ешитди.

Jанды нечә ана ағы дилиндә,
Бир һәсрәт нә гәдәр синә дағлады.
Дүнән тоjу олан тәзә кәлин дә
Ачыб гырмызыны гара бағлады.

Һәр шеjдән күчлүдүр севки-мәһәббәт,
Милләтләр сызлады әзиз устада.
Көз jашы демәди:—һаны Мәһәммәд?..
Һәзрәти Иса да дүшмәди jада.

О нә хачпәрәсттәк хача әjилди,
Нә дә ки, өмр етди мүсәлман кими.
Һәр елин, һәр халгын гәдрини билди
Ән нәчиб, хеjирхаһ бир инсан кими.

Шаир өлдүрүлдү! Ағыр чинајәт,
Јенә үрәкләрдә кин ашыб-дашыр.
Һәјәтләрдә сөһбәт, евләрдә сөһбәт,
Ата да, бала да ондан данышыр.

Е'тираз сәсләри галхыр кәт-кәдә,
Сусдурмаг мүмкүнмү бөјүк шәһәри...
Вурнухуб полисин нөкәрләри дә,
Јығыр гулағына дејиләнләри.

Сәбуһи алышыб јанды фикирдән,
Чанында илләрин ағрысы кәзди.
Сағ голу јанына дүшсәјди бирдән
Бәлкә дә бу гәдәр инилдәмәзди.

Евдә тутмајыб гәрар,
Сән'ән дағына галхды.
Узаг-јахын обалар
Көзүнүн габағында
Санки ајаға галхды.

Сордулар:—Һаны Пушкин?!
Јенә бу нә фәрагдыр.
Дәрдини гоча Шәргин
Сән дә јазмасан әкәр,
Сөјлә, ким јазачагдыр?!

Хәбәр алды Арарат,
Савалан дилә кәлди.
Кечәни күндүзә гат,
«Јаз бу дәрди, јаз!» дејә
Асиман дилә кәлди.

Елә бил ки, сәсдәдир
Гулағы јерин-көјүн,
Күлләр дәстә-дәстәдир,
Шаһ дағындан чичәк сеч
О гәбрә төкмәк үчүн.

Һәр тәрәфдән дост-таныш
Деди: — Бу нечә дағдыр?
Өзүн јаз, өзүн даныш,

Сән дә јазмасан әкәр,
Сөјлә, ким јазачагдыр?!

Гајыдыб јатмады сабаһа гәдәр,
Бә'зән јухусуз да дајаныр инсан.
Лакин дәрд бәдәни күлә дөндәрәр
Ондан данышмасан, ондан јазмасан.

Јазды, сөзләриндә алов сачды кин,
Гәлбиндә Күр динди, Араз ағлады.
Сәбуһи дилилә накам шаирин
Өнүндә ағ башлы Гафгаз ағлады.

Бозарды бир даһа үзү дағларын,
Гопду гәзәб јели, гәм фыртынасы.
Башынын үстүндә амансыз чарын
Чахды илдырым тәк *«Шәрг поемасы»*.

ИКИ ШЕ'Р

Күнләр јола дүшсә дә,
Һәфтәләр өтүшсә дә,
Чох шеј галыб архада.
Тамам унудулса да
Шаир унудулмады;
Һәр јердә, һәр тәрәфдә
Тез-тез анылды ады.
Будур јенә дә һәр кәс
Сөз ачыб ондан дејир.
Вараг-вараг јајылыб
Дүшүб дилә-додаға
Ики аловлу ше'р.
Һәр ше'рдә елә бил
Јатағына сығмајан
Чошгун бир үммән динир.
Бири Лермонтовундур,
Бири Сәбуһининдир.
Ики ше'р доланыр
Шәһәрләри, кәндләри,
Ики горху билмәјән
Үсјанкар инсан кими

Гатилләр дүнјасына,
Чаниләр јувасына
Мејдан охујур онлар,—
Бир-биринә һавадар
Ики гәһрәман кими.
Ики аловлу үрәк,
Ики аловлу ше'р
Нечә дамарда чошуб,
Нечә синәдә динир,
Бири Лермонтовундур,
Бири Сәбуһининдир.
Лермонтов Гафгаздадыр..
Сүргүнмүш вәтәниндән.
Бир ан да әјилмәјир
Онун гартал вүгары,
Чијниндә чар пагону
Дашыјан Сәбуһини
Хејли вар ки, изләјир
Сатгын чар чәсуслары..
Ики аловлу ше'р,—
Ики гардаш торпағын
Бир дөјүнән гәлбидир..
Заманын әлләрилә
Гәтл олунан шаирин
Ганыны тәләб едир.
Ајлар кечиб о вахтдан..
Илләр кечиб о вахтдан..
Һәрдән суал едирләр:
Лермонтовла Сәбуһи
Отуз једдинчи илдә
Тифлисдә олан заман
Көрүшә билдиләрми?..
Бир евә, бир мәчлисә
Һеч дүшә билдиләрми?..
Бир-биринин әлини
Көрәсән сыхдыларму?..
Долама чығырларла
Давидин зирвәсинә
Обашдан чыхдыларму?..
Көј отларын ичиндән
Арабир дәли Күрүн
Сејринә далдыларму?..
Бир јердә чөрәк кәсиб
Бир јердә галдыларму?..
Суал верирләр һәрдән.
Суал-сорғу нә лазым?
Әл-әлә дәјмәсә дә,
Үрәкләр көрүшәндә
Кәлиб көрүшдү онлар.
Еһтираслар, дујғулар,
Диләкләр көрүшәндә
Кәлиб көрүшдү онлар.
Пушкинлә Бакыханов
Бир-биринин һалыны
Соранда көрүшдүләр.
Петербургда, Бакыда —
Һәр јердә, һәр тәрәфдә,
Һәр јанда көрүшдүләр.
Суал-сорғу нә лазым?
Фикирләр көрүшәндә
Кәлиб көрүшдү онлар.
Отуз једдинчи илдә,
Пушкинин гәбри үстдә,
Ше'рләр көрүшәндә
Кәлиб көрүшдү онлар.

ЕПИЛОГ

Һәләлик гәләми гојурам јерә,
Бир аз да үрәјим арамла вурсун.
Ше'римин сонунда билмирәм, дүзү,
Веркүлмү дајансын, нөгтәми дурсун.
Сәбуһи һәјаты галын бир китаб,
Јаранмыш илләрин әзијјәтиндән.
Бу галын китабын әлимлә анчаг
Ики-үч фәслини варагладым мән.

Тифлис—Ленинград—Михајловск.
15 мај, 1962-чи ил.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Торпаг ешги 3
Вәтән демәкдән 5
Гоча хидмәтчи 6
Булаг 7
Ики ана 8
Ленин 9
Очаг 10
293 нөмрәли паровоз 11
Сон гар топасы 14
Дағ кәнди 15
Гыш бир тәрәфдәдир, јаз бир тәрәфдә . . . 17
Топум дәниздә галды 18
Сајат Новаја 20
Баһар нәғмәси 21
Илк севки 22
Хатырла мәни 23
Үрәјимин сорағыны 24
Ики ад јазылсын 25
Инчијәрәм мән... 26
Сәнин јашыл көзләрин... 27
Сән мәни көзләјирсән 28
Тапарам сәни 29
Һардадыр?.. 30
Инчимә мешәдән, инчимә мәндән 31
Сәндән сөз ачыр 32
Чејранчөл 33
Чејранбатан 41
Үрәкләр бирләшәндә (поема) 44

Редактору *Илјас Тапдыг*
Рәссамы *Г. Мәликов*
Бәдии редактору *J. Ағајев*
Техники редактору *Н. Нәсиров*
Корректорлары *М. Мурадова, М. Сасанјан*

Јығылмаға верилмиш 25/IV-1964-чү ил. Чапа имзаланмыш 21/VII-1964-чү ил. ФГ 05856. Кағыз форматы $70 \times 92^1/_{32}$. Физики чап вәрәги 2,625. Шәрти ч. в. 3,07. Учот нәшр. вәрәги 3,4. Сифариш № 229. Тиражы 6000. Гијмәти 19 гәп.

Азәрбајчан Дөвләт Нәшријјаты.
Бакы, Һүсү Һачыјев күчәси, № 4.

Азәрбајчан ССР Назирләр Совети Дөвләт Мәтбуат Комитәсинин „Гызыл Шәрг" мәтбәәси,
Бакы, Һәзи Асланов күчәси, № 80.

Гусейнзаде Гусейн Джамал оглы

ЛЮБОВЬ К ЗЕМЛЕ

Стихи и поэмы

(на азербайджанском языке)

Баку—Азернешр—1964

C(A3)
h95
96031